

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN
JAARVERSLAG 2016

2017, Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag

© Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved

Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commons licentie Naamsvermelding 3.0 Nederland.

Voor de volledige tekst van deze licentie

zie <http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/>

Vormgeving: Ellen Bouma, www.ellenbouma.nl

Tekst: Martijn de Groot, Elvi van Wijk

Eindredactie: Martijn de Groot

Productie: martijndegroot.com, www.martijndegroot.com

Opmaak en drukwerk: Xerox/OBT

Foto omslag: Twan Wiermans

Foto's binnenwerk: Copyright vermeld naast de foto

www.rda.nl

Raad voor Dierenaangelegenheden

Bezuidenhoutseweg 73

2594 AC Den Haag

Bij de productie van dit jaarverslag is gebruik gemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloorvrij gebleekt en 100% gerecycled.

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

JAARVERSLAG 2016

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Doel en activiteiten van de Raad

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de staatssecretaris van Economische Zaken gevraagd en ongevraagd adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn inclusief diergezondheid. De RDA bestaat op dit moment uit circa vijfendertig leden met zeer uiteenlopende achtergrond en deskundigheid, die er op persoonlijke titel en zonder last of ruggenspraak zitting in hebben.

De Raad voor Dierenaangelegenheden behandelt vraagstukken over de volle breedte van het dierbeleid: over gehouden en niet-gehouden, dus 'in het wild levende' dieren, over hobbydieren, over gezelschapsdieren, en over productie- en proefdieren.

De Raad legt het resultaat van zijn beraadslagingen neer in een zogenaamde zienswijze. Die geeft een overzicht van wetenschappelijke en maatschappelijke achtergronden van een vraagstuk, en adviseert over beleidsrichtingen en oplossingsrichtingen voor dilemma's. Consensus is niet noodzakelijk: een zienswijze van de Raad kan minderheidsstandpunten bevatten.

Inhoud

Doel en activiteiten van de Raad	4
Woord Vooraf	5
Directeur-generaal Agro en Natuur Marjolijn Sonnema: 'De Raad is breed samengesteld. Dat is goed om tot een afgewogen oordeel te komen'	6
Antibioticabeleid in de dierhouderij: effecten en perspectieven	8
Vat op de zwerfkat: het terugdringen van gezondheidsrisico's voor mens en dier	10
Fokkerij en Voortplantingstechnieken	12
Toetsingskader Productiedieren	14
Hulp-, vang- en dodingsmiddelen voor vogels	16
Gevolgen van prijsschommelingen in de melkveehouderij voor dierenwelzijn	18
Drie nieuwe raadsleden	20
Vooruitblik	22
De Raad aan het werk	24
RDA-leden en hun achtergrond	25
Personeel en organisatie	26

Woord Vooraf

De Raad voor Dierenaangelegenheden heeft een bijzonder productief jaar achter de rug. Er is werk gemaakt van het voornemen dat werd uitgesproken na het overlijden van onze voormalige voorzitter Frauke Ohl in januari 2016: 'We gaan door op de ingeslagen weg'. Dat heeft geleid tot zienswijzen over antibiotica in de veehouderij, fokkerij en voortplantingstechnieken, productiedieren, zwervkatten en vang- en dodingsmiddelen voor vogels. Al deze zienswijzen hebben hun weg gevonden naar het beleid, de Tweede Kamer en de betrokken maatschappelijke partijen.

Daarnaast is via een openbare procedure gezocht naar een nieuwe voorzitter. Met resultaat dat er mag zijn: per 1 november is Pauline Krikke aangesteld. Helaas waren we niet de enige die haar kwaliteiten hebben herkend: begin 2017 is ze benoemd als burgemeester van Den Haag, een bestuurlijke hoofdprijs waar de Raad haar mee heeft gefeliciteerd. Samen met het ministerie van Economische Zaken heeft de Raad de zoektocht naar een voorzitter hervat, gesteerd door de wetenschap dat ook zonder voorzitter het werk door enthousiaste en betrokken leden op een goede wijze doorgaat.

Ook in 2017 verwacht ik een productief jaar. Dit jaarverslag bevat een overzicht van in 2017 te verwachten zienswijzen, waarvan er enkele inmiddels zijn verschenen. De RDA is trots dat hij een bijdrage mag leveren aan het debat over de positie van het dier in Nederland en daarbuiten en werkt hier met veel plezier aan.

Marc Schakenraad
Secretaris van de Raad voor Dierenaangelegenheden

Foto: Paul Voorham

Marjolijn Sonnema

Foto: Nienke Elenbaas

Directeur-generaal Agro en Natuur Marjolijn Sonnema:

‘De Raad is breed samengesteld. Dat is goed om tot een afgewogen oordeel te komen’

Sinds september 2016 is Marjolijn Sonnema directeur-generaal Agro en Natuur op het ministerie van Economische Zaken. Het gebied waarop de Raad voor Dierenaangelegenheden zich begeeft valt dus ook onder haar verantwoordelijkheid.

Nee, voor de Raad zelf is ze niet verantwoordelijk, want die is onafhankelijk zoals Sonnema nog maar eens met nadruk vaststelt: ‘Ik hecht groot belang aan die onafhankelijkheid. Die is nodig om tot goede en afgewogen adviezen te komen.’ Maar de beleidsterreinen waar de zienswijzen van de RDA vaak landen, zijn die waar haar directoraat-generaal dagelijks mee bezig is.

Kijk op dieren verandert

En er is zeker veel veranderd. Marjolijn Sonnema kan dat extra scherp waarnemen, want na de start van haar loopbaan bij het Landbouwschap en het toenmalige ministerie van LNV, werkte ze op verschillende andere ministeries voordat ze vorig jaar ‘terugkwam op de basis,’ zoals

zij het noemt. En wat ze nu ziet is dat er in de loop van de jaren anders naar dieren wordt gekeken dan tien of vijftien jaar geleden. ‘Tien jaar geleden was het dier nog veel meer een productiefactor, in elk geval in de agrarische sector. Er werd gekeken hoeveel melk een koe produceerde en dat moest wel steeds meer worden. Nu speelt de intrinsieke waarde van het dier veel meer een rol. En de vraag wordt gesteld of je een bepaald dier wel mag houden: waarvoor worden ze gehouden en hoe?’ aldus de topambtenaar, verwijzend naar de positieflijst die begin 2016 werd gepubliceerd en naar het RDA-advies Toetsingskader Productiedieren dat in april 2016 verscheen. ‘Veelzeggend is bijvoorbeeld het verbod op wilde dieren

in de circussen of het verbod op nertsenhouderschap in december dat vorig jaar door de rechter werd bevestigd.’ Ook hoe er naar wildieren wordt gekeken is tegenwoordig heel anders dan aan het begin van deze eeuw. ‘Kijk wat het losmaakt als er een potvis aanspoelt, of als er damherten worden gedood.’

Antibioticabeleid

Het zijn diezelfde discussies, waarbij de invalshoeken ook ver uiteen kunnen liggen, die je terug hoort in de zienswijzen van de Raad voor Dierenaangelegenheden, vindt Sonnema. ‘En dan is het heel goed dat zo’n raad breed is samengesteld, met deskundigheid op veel gebieden om tot een afgewogen oordeel te komen. Beleid maak je niet zo maar een twee drie, daar heb je echt ook adviezen bij nodig als die van de RDA.’

Er bestaat een wijdverbreid beeld van adviesrapporten die in dank worden aanvaard en dan in de welbekende la verdwijnen. Krijgen de zienswijzen van de RDA wel een vervolg in het optreden van het ministerie?

‘Absoluut. De zienswijze over One Health heeft bijvoorbeeld geholpen bij het bepalen van de agenda voor diergezondheid. En de volgende fase van het antibioticabeleid voor de veehouderij die nu ingaat, hebben we mede gebaseerd op het advies dat de Raad daarover vorig jaar uitbracht. In dat rijtje past ook het advies over vang- en dodingsmiddelen van vogels. Dat is voor een groot deel overgenomen in de uitvoeringsregeling bij de Wet natuurbescherming die op 1 januari van dit jaar van kracht is geworden.’

Omzetten in beleid

Dat wil overigens niet zeggen dat de RDA-adviezen niet nog beter kunnen, in de ogen van directeur-generaal Sonnema. ‘De uitdaging voor de RDA is om bij het opstellen van een zienswijze alle invalshoeken aan tafel te hebben, en die ook aan het resultaat te laten bijdragen,’ zegt ze. ‘Dat betekent dat je niet alleen antwoord hebt op de vraag wat het beste is voor de dieren, maar ook rekening houdt met alle andere belangen. En dat het advies zich leent om te worden omgezet in beleid.’

Dreigt dan niet het gevaar dat de Raad op de stoel van de bewindslieden gaat zitten?

‘Nee, zeker niet. De Raad is en blijft adviseerend. Ik denk alleen dat de opbrengst van een advies soms nog wat beter kan als het meer zou zijn toegesneden op toepassing in de praktijk van het beleid.’

Consumentengedrag

Een andere verandering die zich de laatste jaren duidelijk aftekent is dat de betrokkenheid bij dierenwelzijn zich verbreedt. Sonnema: ‘Het consumentengedrag verandert als het over voedsel gaat. Er wordt anders naar dieren gekeken en dat begint nu ook in het winkelgedrag tot uiting te komen. Mensen willen weten waar hun voedsel vandaan komt. Dat geldt voor de regio, zie bijvoorbeeld de belangstelling voor streekproducten, maar ook voor individuele bedrijven. Er wordt steeds meer gevraagd om transparantie in de keten en om verduurzaming, en daar hoort dierenwelzijn zonder mee bij. Het Beter Leven-

kenmerk is een mooi voorbeeld, waarbij de keuzevrijheid bij de consument blijft liggen. Wij hebben natuurlijk als ministerie een beleid voor voedsel. Verduurzaming en daarmee dierenwelzijn zijn daar een onlosmakelijk onderdeel van. Dus dat is ook weer een gebied waar we de deskundigheid van de Raad voor Dierenaangelegenheden goed kunnen gebruiken.’

Level playing field

Nederland is een voorloper in Europa als het gaat om dierenwelzijn, weet Sonnema. In heel Europa groeit de aandacht voor het onderwerp, en dat is ook goed want het zou voor ons land niet goed zijn om alleen te staan. ‘Afgelopen jaar is er een Eurobarometer verschenen, een Europees onderzoek waaruit blijkt dat een meerderheid van de Europeanen vindt dat er meer gedaan moet worden aan het welzijn van dieren in de veehouderij. Wij doen internationaal veel aan maatschappelijk verantwoord ondernemen.’

Nederland heeft samen met Duitsland, Denemarken de Europese Commissie en de collega-lidstaten opgeroepen zich in te zetten voor betere regelgeving, het verbeteren van dierenwelzijn en het bevorderen van bewustzijn en kennis. Inmiddels heeft dat geleid tot positionpapers over welzijn van varkens, transport en recent de oprichting van het EU platform dierenwelzijn. We willen tenslotte graag meters maken op het gebied van dierenwelzijn en dat willen we juist in Brussel doen want het behoud van een *level playing field* is voor Nederland belangrijk.’

Arjan Stegeman

Foto: Hans Roggen

Antibioticabeleid in de dierhouderij: effecten en perspectieven

Gevraagde zienswijze

Vraag: Voor het gebruik van antibiotica in de dierhouderij bestaat al enige jaren een restrictief beleid. Welke effecten heeft dit beleid gehad voor dierenwelzijn inclusief diergezondheid, is het mogelijk op verantwoorde wijze verdere stappen te zetten en welke stappen zouden dat zijn?

Aanleiding: Het kabinet ontwikkelt een vervolgaanpak op het ingezette antibioticabeleid. Uit de praktijk van dierhouderij en diergeneeskunde komen signalen dat de huidige aanpak negatieve effecten kan hebben op de diergezondheid en daarmee op het dierenwelzijn. Tegelijk zijn er signalen dat individuele bedrijven met een laag antibioticagebruik juist goed scoren op het gebied van welzijn en gezondheid. Bij het zetten van volgende stappen is het van belang de gevolgen van het huidige beleid voor het dierenwelzijn te onderkennen.

Overwegingen: Er is gekozen voor een aanpak in twee trappen, zegt voorzitter Arjan Stegeman van het forum* dat deze zienswijze voorbereidde. 'Eerst onderzochten we de wetenschappelijke literatuur en vervolgens wat praktijkbetrokkenen over het vraagstuk te zeggen hadden. De wetenschappelijke informatie was beperkt omdat het reductiebeleid nog zo nieuw is en vooral in Nederland op gang gekomen.

Daarom hebben we ons advies ook onderbouwd met informatie van praktijkdeskundigen. We konden een beroep doen op de reeds bestaande ABRES-werkgroepen (antibioticaresistentie) per sector.'

Niet alleen is er weinig wetenschappelijk onderzoek beschikbaar, constateerde het forum, maar het ontbreekt ook grotendeels aan objectieve databestanden over diergezondheid en dierenwelzijn. 'Dat maakt beleid moeilijk,' zegt Stegeman, in het dagelijks leven hoogleraar Gezondheidszorg Landbouwhuisdieren aan de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht. 'Voor een goed beleid wil je liefst een duidelijke koppeling kunnen maken tussen praktijkgegevens over gezondheid, welzijn en antibioticagebruik.' Alleen voor de melkveehouderij en vleeskalverhouderij waren er wel data beschikbaar, waaruit bijvoorbeeld bleek dat naast

* Behalve de voorzitter bestond het forum uit de volgende personen: dr. F.L.B. Meijboom, prof.dr. F. van Knapen, prof.dr. L.J. Hellebrekers, prof.dr.ir. M.C.M. de Jong, P.J. Vingerling, H.W.A. Swinkels, A.J.M. van Hoof. Het forum is versterkt met prof.dr. D. Mevius en prof.dr. Y.H. Schukken. Verder heeft de Raad dankbaar gebruik gemaakt van de inzet van de ABRES werkgroepen waarin ketenpartijen samenwerken om antibioticagebruik terug te dringen.

het verminderde antibioticagebruik van de laatste jaren sprake was van meer kalversterfte en meer gevallen van uierontsteking.

Uit de verschillende interviews kwam onder meer naar voren dat de gangbare richtlijnen en formularia kunnen leiden tot gebruik van onvoldoende werkzame middelen. 'Daardoor duurt het lijden van dieren soms langer dan wanneer direct het juiste middel was toegepast,' aldus Stegeman die ook nog een andere waarneming aanhaalt: 'Veehouders en dierenartsen kunnen een lager antibioticagebruik bewust of onbewust tot primair doel maken. Dan schiet het zijn doel voorbij, ten koste van dierenwelzijn vaak.' Maar er zijn ook veel positieve ontwikkelingen te melden, zegt de forumvoorzitter. 'Het bleek duidelijk dat het lopende antibioticabeleid heeft geleid tot een andere mindset: meer bewustzijn op antibioticagebied en meer aandacht voor preventie. Er is ook veel onderzoek op gang gekomen, naar robuustere dieren bijvoorbeeld, naar een snellere diagnostiek en naar nieuwe vaccins om antibioticagebruik overbodig te maken.'

Advies: Zorg dat vervolgbesluit gepaard gaat met goede registratie van gegevens over antibioticagebruik en diergezondheid inclusief dierenwelzijn. Voer in de praktijk hanteerbare indicatoren voor dierenwelzijn in. Besteed aandacht aan de grote verschillen in gebruik tussen bedrijven en richt vervolgcijfers vooral op de bedrijven die nog hoog in gebruik zitten. Stimuleer ter bevordering van diergezondheid en dierenwelzijn een ketengerichte aanpak, samenwerking en informatie-uitwisseling tussen ketenpartners. Houd rekening met het achterblijvende rendement in sommige sectoren en streef ook in verband daarmee naar financiële prikkels voor gewenst ondernemersgedrag.

Weerklank: Staatssecretaris van Dam van Economische Zaken en minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport onderschrijven de adviezen die de RDA in deze zienswijze heeft neergelegd. De aanbevelingen zijn overgenomen en uitgewerkt in de plannen van de sectoren en de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD), de beleidsaanpak en de onderzoekagenda voor de komende jaren. De zienswijze is ook gebruikt om de discussies in internationaal verband te ondersteunen over het terugdringen van het antibioticagebruik in de veehouderij, bijvoorbeeld in Europa (Europese Commissie) en de Verenigde Staten (kennisuitwisseling VS met NL).

Bacteriekweek in petrischaal

Foto: iStock

Vat op de zwerfkatt: het terugdringen van gezondheidsrisico's voor mens en dier

Zienswijze op eigen initiatief

Foto: Arenda Oormen

Frans van Knapen

Vraag: De oorspronkelijke vraag 'Is er een zwerfkattenprobleem en zo ja, hoe groot is dat?' is voor een groot deel beantwoord door eerder onderzoek, met name van Wageningen UR, dat gereedkwam na de start van dit forum. Een onderdeel dat daarbij minder werd belicht is het risico van infecties bij zwerfkatten, voor de dieren zelf en hun welzijn, voor de volksgezondheid en ook voor andere dieren. Dit risico en de aanpak daarvan staan in deze zienswijze centraal.

Aanleiding: In de vorige eeuw ontstond bij verschillende gelegenheden maatschappelijke onrust als de aandacht erop werd gevestigd dat katten een rol spelen bij het verspreiden van bijvoorbeeld toxoplasma. Meer recent hebben uitbraken van zoönosen als vogelgriep en Q-koorts maatschappelijke belangstelling gewekt voor ziekten die van dier op mens worden overgedragen.

Daarom vond de Raad dat vooral het nog onderbelichte aspect van infectierisico's door zwerfkatten een adequate analyse en aanpak verdient.

Overwegingen: 'Er is in de afgelopen decennia internationaal heel veel gedaan om een goede aanpak van preventie van parasitaire katteninfecties overal ingang te doen vinden,' zegt Frans van Knapen, lid van de RDA en voorzitter van het forum* dat deze zienswijze voorbereidde. Van Knapen is emeritus hoogleraar Veterinaire Volksgezondheid aan de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht.

* Behalve de voorzitter bestond het forum uit de leden dr.ing. H. Hopster, J.Th. de Jongh en drs. H.M. van Veen. Het forum heeft onder meer gebruik gemaakt van expertise van het RIVM.

'Dat heeft geleid tot internationaal gestandaardiseerde preventie- en behandelingsmethoden. Maar als je dan tegelijk weet dat er een enorme populatie zwerfkatten buiten bereik blijft van die aanpak, dan is het ook duidelijk dat het effect beperkt zal blijven.' Twee infecties die veel voorkomen, soms met ernstige gevolgen voor mensen en dieren die worden besmet, zijn *Toxoplasma* en *Toxocara*. De besmetting gebeurt via een door katten besmette omgeving. Dat maakte het voor het forum de moeite waard, aldus Van Knapen, om het advies in het bijzonder op de preventie daarvan te richten. Omdat discussie over risico's door katten vaak tot emotionele reacties kan leiden, vond het forum het volgens de voorzitter van belang om het probleem 'zelf te formuleren, zelf met oplossingen te komen en naast de katten-eigenaren te gaan staan.' Het forum liet zich bij de Rotterdamse Stichting Zwerfkatten Rijnmond informeren

over de TNR-methode: *trap, neuter and return* ofwel vangen, castreren/steriliseren en terugzetten.

Advies: Zonder huiskat geen zwerfkat, daarom richt de Raad zich ook op huiskatten. ‘Verplicht registreren (‘chippen’) van gehouden katten levert al veel winst op,’ aldus Van Knapen, ‘want veel zwerfkatten zijn oorspronkelijk weggelopen, verdwaalde of achtergebleven huis-katten.’ Nieuw geboren gehouden katten moeten, ook verplicht, zo jong mogelijk worden gecastreerd of gesteriliseerd. ‘Van zo’n algemene verplichting kan ontheffing worden verleend aan fokkers en andere gecertificeerde instellingen.’ Katten moeten volgens het advies worden opgenomen op de lijst van wettelijk toegestane huisdieren, de zogenaamde huisdierenlijst. Van Knapen: ‘Daardoor wordt het mogelijk om houderijvoorwaarden te formuleren, waaronder regelmatig ontwormen. Daar moeten katten-eigenaren zich dan aan houden.’ Voor zwerfkatten adviseert de Raad een consequent beleid van TNR.

Van Knapen: ‘Zo’n aanpak kan succesvol zijn, hebben we gezien, als hij intensief wordt begeleid met de inzet van vele vrijwilligers.’ De Raad adviseert ook de haalbaarheid te onderzoeken van het inzetten van die vrijwilligers om zwerfkatten regelmatig te ontwormen. Om regelmatig ontwormen te bevorderen moet de verkrijg-

baarheid van middelen daarvoor bij dieren-specialiaazaken behouden blijven, maar wel begeleid door een goede training van de verkopers.

Doden door middel van jacht is ongewenst, behalve in uitzonderingsgevallen van bijvoorbeeld zeer moeilijk te vangen katten in een bosrijke omgeving. Het advies noemt tenslotte nog een aantal andere maatregelen rondom vaccins, zandbodems, stallen, ontlasting van huiskatten niet in de groenbak en een landelijk te gebruiken blauwdruk voor de aanpak van het zwerfkattenprobleem.

Weerklank: De zienswijze kreeg ruime aandacht in de media. Ruim een week nadat de zienswijze aan directeur-generaal Hoogeveen van het ministerie van EZ was aangeboden, reageerde staatssecretaris Van Dam op het advies in een brief aan de Tweede Kamer: ‘Ik ben bekend met de problematiek van de zwerfkatten en neem de aanbevelingen van de RDA serieus. Op grond van de administratieve lasten en van ‘de geringe bijdrage aan het structureel terugdringen van het aantal zwerfkatten’ volgde de bewindsman echter niet het advies om I&R voor katten te verplichten. De zienswijze is aan de stakeholders gepresenteerd. Een aantal partijen zoals het Landelijk Informatiecentrum voor Gezelschapsdieren LICG heeft de aanbevelingen direct actief ter hand genomen.

Foto: iStock

Fokkerij en voortplantingstechnieken

Zienswijze op eigen initiatief

Vraag: In de fokkerij gelden door de mens gestelde fokdoelen. Fokken komt dus ten goede aan mensen, maar niet altijd aan dieren. Dat roept ethische vragen op. Belangen van mensen- en dierenwelzijn, en van klimaat, biodiversiteit, voedselvoorziening en economie moeten tegen elkaar worden afgewogen. Gebeurt dat onvoldoende evenwichtig dan kunnen de gevolgen voor de dieren, maar ook voor mens en milieu aanzienlijk zijn. Daarom is het van belang dat de dilemma's die samenhangen met de fokkerij tot in de basis geanalyseerd en vervolgens opgelost worden. Dat vraagt om een afwegingskader, dat helpt bij beslissingen rond fokkerij en voortplanting.

Aanleiding: In 2010 bracht de RDA een zienswijze uit over de ontwikkelingen in de fokkerij, en hun invloed op de gezondheid en het welzijn van die dieren. Een van de aanbevelingen was dat er 'proefpolders' moesten worden ingericht waarin overheid, wetenschap, beroeps- en maatschappelijke organisaties en fokkerijorganisaties samen de bruikbaarheid en de effectiviteit van het door de Raad gepresenteerde afwegingskader tegen het licht zouden houden. Voor de fokkerij van landbouwhuisdieren is een evaluatie in proefpolders uitgevoerd. Ook hebben zich in de fokkerij de laatste paar jaar nieuwe technieken aangediend zoals gene editing, waarvan het belang in 2010 nog niet kon worden voorzien. Ook hiervan

is het belangrijk, te weten of het eerder gepresenteerde afwegingskader voldoende mogelijkheden biedt om te beoordelen hoe ermee om te gaan.

Overwegingen: De Raad wilde de resultaten van de 'proefpolders' betrekken bij een evaluatie. Daarnaast zijn er in de wereld van genetica sinds 2010 snelle ontwikkelingen geweest, constateerde het voor deze zienswijze ingestelde forum. 'Wat destijds merker-ondersteunde selectie heette, wordt nu genomische selectie genoemd en heeft betrekking op een veel groter aantal merkers,' zegt forumvoorzitter prof. Johan van Arendonk*. In het dagelijks leven is hij Chief Innovation & Technology Officer bij Hendrix Genetics. Ten tijde van het werk aan deze zienswijze was van Arendonk hoogleraar Fokkerijen Genetica aan Wageningen Universiteit. 'Daardoor wordt het mogelijk,' vervolgt hij, 'om beter en vooral sneller te selecteren in de fokkerij, dus met veel kortere pauzes tussen de opvolgende generaties. Genomische selectie heeft de fokkerij sterk veranderd.' Maar dat is niet het enige. 'Daarnaast is er een techniek opgekomen die we vijf jaar geleden nog niet kenden: gene

* Behalve de voorzitter bestond het forum uit de leden dr. F.L.B. Meijboom en de externe experts dr. E.E. Ellen en ir. L. Kaal.

Foto: Guy Ackermans

editing. Daarmee is het mogelijk om heel gericht veranderingen aan te brengen in de DNA-volgorde. Het wordt nu op experimentele schaal toegepast voor vooral biomedische doeleinden. Het blijft genetische modificatie, maar het gaat niet om soortvreemde aanpassingen en het mist belangrijke technische bezwaren die tot nu toe aan die techniek kleefden.' Welke dan? 'Tot nu toe was het zo dat je een stukje DNA tamelijk willekeurig in het DNA van het dier terecht deed komen. Waar het terecht kwam, dat was een loterij. Je kon het daardoor niet in de fokkerij toepassen, en je wist nooit of er geen schadelijke gevolgen voor het dier verbonden waren aan die loterij. Met gene editing kan je de locatie van de verandering precies bepalen. Voor genetische modificatie in zijn oude vorm leidde de afweging tot de conclusie: niet doen! En nu is de vraag: geldt dat ook voor gene editing? Er is een veelbelovende techniek maar er is nog te veel onbekend om het verantwoord toe te passen. Het afwegingskader geeft handvaten voor de beantwoording van die vraag.'

Advies: Het afwegingskader dat in de zienswijze van 2010 werd gepresenteerd is nog steeds actueel en kan zonder aanpassing worden gebruikt voor nieuwe vraagstukken. Alle betrokken partijen moeten snel, transparant en proactief de afwegingen maken voor de toepassing van bestaande en nieuwe fokkerijtechnieken. 'Het is voor nieuwe technieken belangrijk,' zegt van Arendonk, 'dat dit gebeurt nu de techniek en een eventuele toepassing in de fokkerij nog in in de kinderschoenen staan. Dus dat fokkerijorganisaties niet eerst veel investeren in een toepassing en dan aan het publiek vragen of de toepassing wel in orde is.' Tegen de fokkerijorganisaties voor hobby- en gezelschapsdieren zegt het advies: zorg dat er een certificaat bij zit als de consument een aankoop doet, en wijs de consument daar ook op, zodat slechte praktijken op fokkerijgebied uit het buitenland hier geen kans krijgen.

Model van DNA-string

Weerklank: Staatssecretaris Van Dam van EZ reageerde in zijn Kamerbrief van 22 april positief op de adviezen in deze zienswijze: 'Ik kan mij vinden in de aanbevelingen van de RDA en ik vraag alle partijen de maatschappij inzicht te geven in de afwegingen die zij maken.' Hij legde wel de verantwoordelijkheid voor 'een maatschappelijk aanvaardbare fokkerij' bij de sector, die daartoe zelf acties kan ondernemen, 'bijvoorbeeld in de Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij of andere keteninitiatieven.' De zienswijze is gepresenteerd aan de direct betrokkenen. Daaruit bleek veel ondersteuning voor de aanbevelingen.

Foto: iStock

Toetsingskader Productiedieren

Gevraagde zienswijze

Foto: René Verleg

Vraag: Kan er een toetsingskader worden opgesteld dat voor alle diersoorten een afgewogen oordeel mogelijk maakt over de vraag of ze voor productiedoelinden gehouden mogen worden? Het uitgangspunt van de Wet dieren is ‘Nee, tenzij’ – tenzij de wetgever bepaalt dat het mag. Dan komt de betreffende diersoort op de productiedierenlijst. Het toetsingskader zou de overheid een instrument moeten bieden om de daarvoor nodige afweging integraal en transparant te maken.

Aanleiding: ‘Er is in Nederland nog geen eenduidige manier om te toetsen of een diersoort als productiedier kan dienen,’ legt Hans Hopster uit, de voorzitter van het forum dat deze zienswijze voor de Raad voorbereidde*. In het dagelijks leven is hij lector Dierenwelzijn aan de hogeschool Van Hall Larenstein en senior onderzoeker Dierenwelzijn bij de Animal Sciences Group

* Behalve de voorzitter bestond het forum uit de leden drs. H.M. van Veen en prof.dr. L.J. Hellebrekers.

van Wageningen UR. ‘Vanaf het begin is er veel discussie over geweest dat productiedieren zonder meer op de lijst terecht kwamen terwijl het niet is uitgesloten dat ook voor deze soorten specifieke houderijmaatregelen nodig zijn. De Raad heeft eerder toetsingskaders gemaakt voor insecten, vissen en de dromedaris. Ook worden er af en toe nieuwe aanvragen ingediend voor dieren die nog niet eerder waren opgenomen. Dit onderstreept het belang van een systematiek die niet voor een of twee diersoorten maar voor alle soorten hetzelfde is.’

De uitkomst van de toetsing hoeft uiteraard niet hetzelfde te zijn, licht Hopster toe, want die hangt af van het gebruik of de functie van het dier en van de informatie die in de afweging wordt betrokken. Die kan voor een konijn anders zijn wanneer het een gezelschapsdier is dan wanneer het een productiedier of een proefdier is. ‘Maar de systematiek van de afweging moet altijd hetzelfde zijn zodat alle relevante vragen worden gesteld en de uitkomst onder alle omstandigheden is uit te leggen.’

Overwegingen: De beoordeling van de vraag of een dier op de productiedierenlijst mag, hoort eigenlijk in twee étappes te verlopen,’ aldus Hopster. ‘Eerst moet je altijd kijken of een dier geschikt is om zonder problemen gehouden te worden. Is dat het geval, dan ga je vervolgens kijken of dat ook geldt voor ‘houden voor productie’. Daarbij gelden natuurlijk over het algemeen nogal wat andere omstandigheden, onder meer door de economische drijfveren van de houder.’ Bij het maken van de eigenlijke afweging voor productiedieren wordt gebruik gemaakt van het kader dat uit eerdere zienswijzen van de RDA is voortgekomen, en dat in de recente zienswijze *One Health* in zijn meest actuele en uitgewerkte vorm verscheen. Hopster: ‘Daarbij worden dan weer de relevante waarden in acht genomen uit de domeinen ‘mens’, ‘dier’ en ‘ecosysteem’. Onderdeel daarvan zijn de drie dimensies van duurzame productie: *people, profit, planet.*’

Advies: Gebruik bij het beantwoorden van de vraag of diersoorten op de productiedierenlijst moeten komen, het hier aan-

geboden afwegingskader. Beoordeel daarbij eerst de geschiktheid van de diersoort om te worden gehouden, daarna de geschiktheid om voor productie te worden gehouden. Verleen een mogelijke nieuwe ontheffing op individuele en tijdelijke basis en onder voorwaarden. Dat levert een bruikbare verkenning op van de houderijvoorwaarden die straks onderdeel moeten zijn van het opnemen op de lijst. Leg de bevindingen vast in een dossier en zorg ervoor dat de overwegingen bij een beslissing openbaar zijn. Maak deze afweging ook voor dieren die al een lange historie hebben als productiedier.

Werkklank: Mede op basis van deze zienswijze heeft de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) de procedure voor het aanvragen van een ontheffing van de productiedierenlijst aangepast. De staatssecretaris van EZ denkt nog na over een herbeoordeling van de huidige lijst, die alle dieren vermeldt die in Nederland voor productie mogen worden gehouden.

Voor het gebruik van de larven van de Black Soldier Fly om het composteringsproces van organisch materiaal te versnellen is al eens ontheffing verleend

Andreas Dijkhuis

Hulp-, vang- en dodingsmiddelen voor vogels

Verkorte, gevraagde zienswijze

Vraag: Het probleem zoals door de staatssecretaris van Economische Zaken aan de Raad voorgelegd, had betrekking op tien door de gezamenlijke provincies voorgelegde vang- en dodingsmiddelen. Wat betekenen die voor het dierenwelzijn en welke ethische aspecten zitten daaraan, was de vraag. De noodzaak om, bijvoorbeeld ter voorkoming van schade of overlast, tot vangen en doden over te gaan fungeerde daarbij als uitgangspunt en was dus geen onderdeel van de adviesvraag.

Aanleiding: De provincies hebben al sinds het begin van deze eeuw de taak om vergunningen en ontheffingen te verlenen op het gebied van vangen en doden van vogels, legt Andreas Dijkhuis uit. Hij was voorzitter van het forum van de Raad dat deze verkorte zienswijze in het voorjaar van 2016 in hoog tempo voorbereidde*. 'Bij die bevoegdheid hoorde ook het al of niet toestaan van bepaalde vang- en dodingsmiddelen. Daarin is, in overeenstemming met de rijksoverheid, een bepaalde praktijk ontstaan. In het zicht van de Wet natuurbescherming, die op 1 januari 2017 in werking zou treden,

wilden de provincies zekerheid hebben over die praktijk, en over de middelen die ze in de toekomst wel en niet zouden kunnen toelaten. Daarom legden ze via het Interprovinciaal Overleg (IPO) een aantal gangbare vang- en dodingsmiddelen voor aan de rijksoverheid. Die wendde zich vervolgens in de persoon van de staatssecretaris tot de Raad om advies.' Het gaat hier dus eigenlijk om een advies dat, 'achter' de staatssecretaris die verantwoordelijk is voor het dierenwelzijn, ook de provincies als doelgroep heeft.

Overwegingen: 'Er was niet veel tijd voor het advies want met het oog op de komende wet wilde het rijk een snel oordeel over de voorgelegde middelen,' aldus Dijkhuis, in het dagelijks leven directeur van de Nederlandse Vereniging van Rentmeesters. 'We hebben ons daarom beperkt tot de tien voorgelegde middelen, en eerst gekeken wat er al was. De Raad zelf had in 2012 al geadviseerd over het doden van ganzen, en een meer algemene zienswijze uitgebracht over de overwegingen die aan bod moeten komen bij de omgang met wilde dieren: Zorgplicht Natuurlijk Gewogen. Daarnaast hebben we in ogenschouw genomen wat er al lag aan jurisprudentie van de Raad van State, op het gebied van doden en vangen van dieren in de natuur. En tenslotte hebben we gebruik gemaakt van de deskundigheid op dit gebied bij het Faunafonds, dat toen nog bestond. Dat fonds trad tot

Foto: Arenda Oomen

* Behalve de voorzitter bestond het forum uit de raadsleden dr. ing. H. Hopster, dr. F.L.B. Meijboom en drs. J. Kaandorp. Externe expertise is geraadpleegd van dr. ing. M.A. Gerritzen (onderzoeker Wageningen UR Livestock Research) en F. van Bommel MSc. (Ecoloog Van Bommel Faunawerk). Hierbij zijn ook adviezen van het Faunafonds betrokken.

dan toe op als adviseur van de provincies op dit gebied. Dat leverde een mooi begin op om het gevraagde advies op te baseren.' Als belangrijkste overweging noemt de forumvoorzitter het dierenwelzijn: 'De Wet natuurbeheer zegt dat ingrepen in de natuur alleen gerechtvaardigd wanneer bepaalde belangen zich manifesteren. Dan kan het om het behoud van landbouwgewassen gaan, of verkeersveiligheid. Maar dierenwelzijn is ook een van de belangen die in dat rijtje thuishoren. Dat was voor ons een richtsnoer bij het opstellen van deze zienswijze.'

Advies: Algemeen geldende conclusies over het gebruik van vang- en dodingsmiddelen zijn niet te trekken. Per geval moet een zorgvuldige afweging worden gemaakt waarin de soort, het individu, de groep en de plaats van handeling een rol spelen. Met inachtneming van dat uitgangspunt oordeelt de Raad dat uit welzijnsoogpunt geen bezwaren bestaan tegen het gebruik van levende lokganzen en andere lokvogels mits gefokt, lokfluiten en andere lokgeluiden, nachtzichtapparatuur en geluiddempers als hulpmiddel. Ook het gebruik van de *bal-chatri* is uit welzijnsoogpunt acceptabel, mits wordt voldaan aan een aantal voorwaarden. Sommige andere middelen zijn onder normale omstandigheden niet geschikt maar kunnen onder bepaalde voorwaarden in individuele gevallen wel als noodoplossing worden toegepast: slag-, steek- en snijwapens en cervicale dislocatie.

Weerklank: 'Opvallend is dat het advies niet alleen snel werd opgesteld,' zegt Andreas Dijkhuis, 'maar dat het ook binnen een jaar tot wetgeving heeft geleid waarin dierenwelzijnsaspecten duidelijk zijn verankerd. De conclusies die in de zienswijze waren neergelegd zijn ongewijzigd overgenomen door het kabinet met de brief van de staatssecretaris aan de Kamer van juni 2016, en vervolgens door de Kamer zelf.' De provincies moeten er nu mee aan het werk, aldus Dijkhuis, maar die zullen daar niet veel moeite mee hebben

want het advies is uiteindelijk een herijking van de praktijk die in de laatste vijftien jaar al onder hun verantwoordelijkheid was gegroeid.

Vogels kunnen het vliegverkeer ernstig hinderen

Foto: Shutterstock

Foto: Twan Wiermans

Gevolgen van prijsschommelingen in de melkveehouderij voor dierenwelzijn

Het afschaffen van het quotasysteem in de melkveehouderij op 1 april 2015 was voor de RDA aanleiding om te reflecteren op de mogelijke gevolgen hiervan voor het welzijn van koe en kalf. Er werden namelijk sterkere prijsfluctuaties verwacht en de mogelijke effecten daarvan op het welzijn van koe en kalf waren nooit uitgebreid onderzocht.

De centrale vragen waren: 1) Heeft inkomensonzekerheid in de melkveehouderij als gevolg van fluctuaties in (melk)prijzen en productiekosten, gevolgen voor het welzijn van koe en kalf (inclusief de gezondheid van de koe en die van kalveren en vleeskalveren, welke laatste ook van melkvee afkomstige zijn)? en 2) Wat zijn handelingsperspectieven om het welzijn van koe en kalf bij toenemende inkomensonzekerheid voldoende te kunnen borgen?

De voornaamste risico's voor dierenwelzijn inclusief diergezondheid als gevolg van verhoogde inkomensonzekerheid zijn volgens de Raad:

- voerwisselingen
- fysieke of mentale gesteldheid van een melkveehouder door bijvoorbeeld druk van regels, meningen van buitenaf, bedrijfs groei of andere problemen,

- infectierisico's door externe opfok van jongvee,
- op langere termijn onvoldoende onderhouden of vervangen van stal (onderdelen),
- onvoldoende vakmanschap van de melkveehouder.

De verhoogde inkomensonzekerheid en maatschappelijke vragen vereisen ondernemerschap en vakmanschap. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld het omgaan met milieudoelen en steeds veranderende regelgeving. Bovendien is vakmanschap per definitie van belang voor het goed managen van het bedrijf als geheel en de dieren in het bijzonder. Niet alle melkveehouders zijn voldoende geëquipeerd om te kunnen omgaan met grotere prijsfluctuaties en andere genoemde ontwikkelingen in de melkveehouderij. Een aantal factoren kan melkveehouders hierin ondersteunen:

- Een ondernemer kan risico's inperken door bijvoorbeeld een financiële buffer aan te leggen of langetermijncontracten af te sluiten;
- Kwaliteitssystemen die worden gehanteerd binnen de zuivelbedrijven, kunnen dierenwelzijn versterken door het opnemen van gerichte indicatoren en door gerichte training;
- Adviseurs, waaronder de dierenarts, kunnen melkveehouders ondersteunen om op een goede manier (vanuit dierperspectief) om te gaan met prijsfluctuaties;
- Excessen kunnen worden ingeperkt door met name het 'Vertrouwensloket', waar erfbetreders melding kunnen maken van eventuele misstanden;
- Onderwijs van melkveehouders en erfbetreders kan bijdragen aan hun mindset en kennisniveau.

Prijsschommelingen kunnen dus risico's opleveren voor het welzijn van dieren. Er zijn echter handelingsperspectieven om deze risico's in te perken. Risico's zijn voldoende te managen en prijsschommelingen als zodanig maken geen inbreuk op dierenwelzijn.

Doorgaan met investeren in kwaliteitssystemen en draagvlak hiervoor in de sector is belangrijk om ongewenste effecten op het welzijn van de koeien en kalveren te voorkomen en waar nodig te ondervangen.

Omdat de resultaten van deze beknopte vraag bij nader inzien onvoldoende bijdragen aan de huidige maatschappelijke discussie over de melkveehouderij, heeft de Raad uiteindelijk besloten hierover geen zienswijze uit te brengen.

Foto: RDA

Forum 'Samenhang natuur- en dierbeleid' op werkbezoek in de Amsterdamse Waterleidingduinen

Met de zienswijze 'Samenhang natuur- en dierbeleid' wil de RDA een handvat bieden voor vraagstukken rondom dieren in de natuur waarbij belangen en waarden van mens en dier met elkaar kunnen botsen en we ons afvragen of en hoe we moeten ingrijpen. In oktober 2016 bezochten de leden van het forum de Amsterdamse Waterleidingduinen. Hier werd zichtbaar hoe overheid en beheerders van natuurterreinen na jarenlang worstelen met de vraag 'wel of niet ingrijpen in de natuur', uiteindelijk niet ontkomen aan een keuze.

In 2013 nam de gemeente Amsterdam, eigenaar van het waterwingebied, het besluit om over te gaan tot afschot, maar het duurde nog tot 2016 voordat de boswachters het geweer daadwerkelijk ter hand namen. 'Het meest besproken onderwerp van Waternet,' noemde bioloog Ed Cousin de damhertenkwestie. Hij is hoofd bron- en natuurbeheer van het waterleidingbedrijf en schetste hoe de besluitvorming over het beheer van de damherten verliep en welke argumenten een rol hebben gespeeld. Hoe moeilijk die keuze toch nog was, schetste ook ecoloog Vincent van der Spek van Waternet. Hij was eerst kritisch over afschot, maar is nu voorstander van ingrijpen. 'Juist de voor duinen karakteristieke soorten staan onder druk door de aanwezigheid van een soort die hier van oorsprong niet thuishoort.'

Foto: RDA

Een van de vele damherten in de Waterleidingduinen

Foto: RDA

Ecoloog Vincent van der Spek geeft toelichting aan RDA-secretaris Marc Schakenraad en de forumleden Marijke de Jong en Jacques van Alpen (vrnl)

Uit de uitleg die de RDA-forumleden kregen, bleek dat Waternet en de gemeente Amsterdam bij hun besluit om herten af te schieten, niet over één nacht ijs zijn gegaan. De forumleden gingen naar huis met de vraag of hun zienswijze, die in 2017 zal worden opgeleverd, het debat en de besluitvorming ten goede zou zijn gekomen.

Nieuwe raadsleden

In 2016 traden drie nieuwe leden toe tot de Raad voor Dieren-aangelegenheden. Op deze pagina's stellen ze zich aan u voor.

Foto: René Verleg

Ynte Schukken: 'Omgang met dieren moet in samenleving gedragen worden'

'Ik werk al een jaar of dertig in die wereld,' zegt Ynte Schukken op de vraag naar zijn betrokkenheid met dieren. Die wereld, dat is dan die van veehouderij en gezondheid. Afkomstig uit een familie van veehouders ging Schukken veeartsenijkunde studeren en trad vervolgens in de voetsporen van zijn vader als praktiserend dierenarts. Daarna deed hij vijftien jaar onderzoek op het gebied van de gezondheid van melkkoeien aan de

Amerikaanse Cornell universiteit, om drie jaar geleden te beginnen bij de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD). Daar is hij nu algemeen directeur.

'Ik heb een keer meegedraaid in een forum van de Raad, dat ging toen over antibiotica in de veehouderij, en daarbij viel me op hoe breed onderwerpen worden aangevloegen, hoe ze van alle kanten worden bekeken en op een inhoudelijk hoog niveau bediscussieerd.' Dat telde mee toen Schukken werd gevraagd om lid van de Raad te worden, en daarbij ook: 'De positionering van dieren in de samenleving, die vind ik erg belangrijk. Emotie speelt in de maatschappelijke discussie een grote rol en ik vind het goed om daar ook nuchterheid en rationaliteit naast te zetten.' In de Raad is dat niet anders, en Schukkenervaart de discussies daar als betekenisvol en 'heel stimulerend'.

Het werk van de Raad vindt Schukken belangrijk. 'We moeten in Nederland tot een leefbaar samengaan van burger en veehouderij komen. De omgang met dieren moet in de samenleving bekend zijn en breed gedragen worden, en daar kan de Raad een goede bijdrage aan leveren.' Zelf denkt de GD-directeur, die ook nog hoogleraar is in Wageningen en Utrecht, dat zijn kennis van dierziekten vanuit de praktijk en vanuit de Gezondheidsdienst kan bijdragen aan de deliberaties van de Raad. Daarnaast kan zijn vertrouwdheid met de veehouderij iets bijdragen: 'Ik ben veel op bedrijven, vaak samen met de dierenartsen. Dat vind ik leuk en waardevol, en ik breng die kennis graag in bij de Raad.'

Foto: René Verleg

Katrien Termeer: 'Brede adviezen met maatschappelijke meerwaarde'

'*Wicked problems*' is onder maatschappijwetenschappers de term voor hardnekkige problemen, waarvan de oplossing vaak weer nieuwe vraagstukken meebrengt. Katrien Termeer is bestuurskundige, en zij houdt zich graag met zulke problemen bezig. Dat is een van de redenen waarom ze zich aangetrokken voelt tot het werk van de Raad voor Dieren-aangelegenheden: 'Het gaat daar vaak om onderwerpen die met elkaar samenhangen zoals dierenwelzijn, gezondheid

van mens en dier, milieu en natuur, en waarbij soms de oplossing van vandaag het probleem van morgen kan zijn.'

De brede aanpak van vraagstukken die dat vereist, ziet Termeer ook bij de Raad en daarbij voelt ze zich thuis. Haar eigen betrokkenheid bij dierenaangelegenheden tot nu toe ligt in de agrarische sfeer. Ze studeerde cultuurtechniek in Wageningen en ging daarna naar de vakgroep bestuurskunde in Rotterdam, waar ze promoveerde op een onderzoek over mestbeleid. Tussen andere haltes in haar loopbaan werkte ze ook nog een paar jaar als beleidsadviseur op het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedsel-veiligheid, en tenslotte landde ze weer in Wageningen waar ze nu hoogleraar Bestuurskunde is.

De veehouderij vindt Termeer interessant omdat die sector niet alleen ruim is bedeed met *wicked problems*, maar ook een grote maatschappelijke betrokkenheid kent. 'Dan is maatschappelijke legitimatie heel belangrijk en dat vraagt weer om de openheid die weleens ontbreekt in de besluitvorming over veehouderij.' Termeer deed onderzoek naar de manier waarop die besluiten worden genomen – bijvoorbeeld over megabedrijven – en naar het maatschappelijk vertrouwen in de sector.

'Er spelen maatschappelijk heel veel discussies rondom dieren,' vindt Termeer, 'en als die in de Raad komen vind ik het belangrijk dat de sociale en bestuurskundige kant daar een duidelijke plaats in hebben. Ik hoop dat dat de Raad brede adviezen blijft geven – adviezen die echt van maatschappelijke meerwaarde zijn - en daar zal ik zelf ook aan proberen bij te dragen.'

Foto: René Verleg

Hans Heesterbeek: 'Nadenken over thema's die je ziet aankomen'

'Van nature ben ik interdisciplinair; ik heb geen specifiek vakgebied waartoe ik me wil beperken,' zegt Hans Heesterbeek over zichzelf, en zijn achtergrond en werk illustreren dat aardig. Hij studeerde eerst plantenziektenkunde in Wageningen en daarna wiskunde in Amsterdam, om vervolgens in Leiden te promoveren op een studie over de dynamica van infectieziekten bij mens en dier. Naar dynamische systemen doet hij nog steeds onderzoek. In Utrecht is Heesterbeek voorzitter van twee departementen van de

faculteit Diergeneeskunde – één ad interim - omdat hij van bestuur en management houdt. Hij werkt in zijn onderzoek ook veel samen met onderzoekers uit andere disciplines zoals biologen, ecologen, geofysici, economen en sociologen.

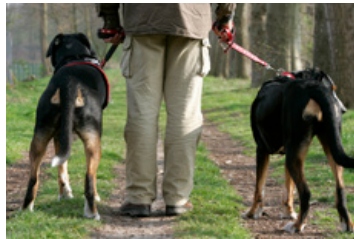
Die multidisciplinaire oriëntatie ziet Heesterbeek ook terug in de problematiek van de Raad voor Dierenaangelegenheden en dat trekt hem aan. Daarnaast, zegt hij, 'vind ik die problematiek ook belangrijk om over na te denken als voorzitter van het departement Dier en Wetenschap en Maatschappij, dat zich bezighoudt met soortgelijke vraagstukken als de RDA. En tenslotte kan ik misschien iets terugbrengen van de epidemiologische expertise die uit de Raad is verdwenen met het vertrek van twee vakgenoten.

Discussies in de Raad zijn eigenlijk nooit eendimensionaal, zegt Heesterbeek. 'Het gaat altijd om ingewikkelde problemen waar veel kanten aan zitten, anders had de staatssecretaris natuurlijk geen adviesraad nodig. Dat vraagt om gestructureerde discussies vanuit verschillende achtergronden, en daar lever ik graag mijn bijdrage aan.' De RDA adviseert niet alleen als de betrokken bewindspersoon daarom vraagt, maar ook op eigen initiatief. Heesterbeek vindt dat een goede zaak. 'Het kan heel nuttig zijn om over een aantal thema's die je ziet aankomen, te zeggen: laten we daar eens met een aantal deskundigen serieus over nadenken. Met de conclusies die je daaruit trekt kan je dan adviseren dat er onderzoek wordt gedaan, zodat je kennis beter en groter is op het moment dat de vraag zich opdringt.'

Vooruitblik naar 2017

Hondenbeten aan de kaak gesteld. Preventie van ernstige hondenbeten bij mens en dier Gevraagde zienswijze

Foto: Nationale Beeldbank

In deze zienswijze staan de volgende vragen centraal:

Is het mogelijk om honden met een hoog bijrisico te onderscheiden van andere honden?

Hoe kan dat onderscheid gemaakt worden? Moeten voor hoog-risico honden afzonderlijke houderijvoorschriften worden opgesteld? Zo ja; welke zouden dat moeten zijn?

Forum: dr.ing. H. Hopster, J.Th. de Jongh, drs. H.M. van Veen en dr.ir. J.W.G.M. Swinkels (voorzitter).

Deze zienswijze is op 23 februari 2017 door forumvoorzitter Han Swinkels en voorzitter van de RDA Pauline Krikke aangeboden aan de staatssecretaris van Economische Zaken, Martijn Van Dam.

Paardenmarkten in Nederland – Man en Paard noemen Gevraagde zienswijze

De staatssecretaris vroeg om onderbouwing van zijn streven om paardenmarkten los te koppelen van 'stressvolle evenementen' en om mogelijkheden om de risico's van incidenten te beperken. Voor een complete beantwoording heeft de Raad

Foto: ANP

de reikwijdte van de vraag verbreed naar de mogelijkheden om het welzijn van paarden op paardenmarkten te borgen, inclusief het transport naar en van de markt. Forum: prof. dr. M.M. Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan, J.Th. de Jongh, drs. H.M. van Veen en dr. H.M.G. van Beers (voorzitter), versterkt met dr.ir. Kathalijne Visser.

Deze zienswijze is op 13 maart 2017 door forumvoorzitter Hetty van Beers aangeboden aan de directeur Dierlijke Agroketens en Dierenwelzijn van het ministerie van EZ, Henri Kool.

Dierenwelzijn te koop! De rol van de overheid bij marktwerking rond dierenwelzijn Zienswijze op eigen initiatief

Foto: ANP

nog steeds een beleidsambitie om dit te bereiken, en wel via de markt. Er lijkt echter nog steeds sprake van een aanzienlijk onbenut marktpotentieel in Nederland. Aanleiding voor de Raad om de barrières bij marktwerking rond dierenwelzijn

Verhoging van het dierenwelzijn in de Nederlandse veehouderij boven het wettelijk minimumniveau staat al decennia hoog op de maatschappelijke agenda. Het is ook

Foto: Nationale Beeldbank

Gezien de op korte termijn verwachte opschaling van de insectenproductie heeft de RDA besloten om een visie te ontwikkelen op de diverse belangen en ethische aspecten rondom het

grootschalig gebruik van insecten en andere ongewervelden. Daarmee wil de Raad een beter beeld krijgen van de eventuele behoefte aan extra beleid, wetgeving en kennis. De centrale vraag hierbij is: welke maatschappelijke vragen zijn relevant bij de groeiende grootschalige kweek van insecten?

Forum: prof.dr. J.J.M. van Alphen, dr.ir. G.B.C. Backus, A.L. ten Have Mellema, Ir. M. de Jong, dr. F.L.B. Meijboom en prof.dr.ir. A. van Huis (voorzitter).

onder de loep te nemen, alsook de rol van de overheid als antwoord hierop.

Forum: dr.ir. G.B.C. Backus, dr. H.M.G. van Beers, W.T.A.A.G.M. van den Bergh, A.K. ten Have-Mellema, dr. S.A. Hertzberger, ir. M.H.A. Steverink, dr.ir. J.W.G.M. Swinkels, drs. R.A. Tombrock en prof.dr.ir. J.C.M. van Trijp (voorzitter).

Maatschappelijke aspecten van insecten en andere ongewervelden als productiedier Zienswijze op eigen initiatief

Samenhang natuur-dierbeleid

Zienswijze op eigen initiatief

Met deze zienswijze wil de RDA een handvat bieden voor vraagstukken rondom dieren in de natuur waarbij belangen en waarden van mens en dier met elkaar kunnen botsen en we ons afvragen of en hoe we moeten ingrijpen.

Forum: prof.dr. S. Haring, mr. A.G. Dijkhuis, prof.mr. A.A. Freriks, ir. M. de Jong, J. Hesterman, ir. M.H.A. Steverink, prof.dr. J.J.M. van Alphen (gedeeld voorzitterschap) en drs. J. Kaandorp (gedeeld voorzitterschap).

Welzijn van vissen

Zienswijze op eigen initiatief

Voor deze zienswijze zal de Raad reflecteren op het overheidsstandpunt met betrekking tot het welzijn van vissen en zich afvragen of er aanleiding is om dit standpunt te herzien. Bovendien zal bekeken worden welke bewegingen er zijn om het welzijn

van vissen te verbeteren, welk krachtenveld hier invloed op heeft en welke eventuele belemmeringen voor viswelzijnsverbeteringen zijn aan te wijzen. Forum: dr. F.L.B. Meijboom, ir. M. de Jong-Timmerman, J.Th. de Jongh, mr. A.G. Dijkhuis en dr. M.C.Th. Scholten (voorzitter).

Raad van Kinderen

De RDA werkt vanaf 2016 samen met de Missing Chapter foundation (MCF), een initiatief van prinses Laurentien. De Missing Chapter Foundation wil de stem van kinderen versterken door, over actuele dilemma's en vraagstukken, dialogen tot stand te brengen tussen besluitvormers van

bedrijven en organisaties en kinderen. In 2017 zullen de kinderen van groep 7/8 van de Openbare Daltonschool De Reiziger in Apeldoorn, in de vorm van een Raad van Kinderen, nadenken over hoe mens en hond goed kunnen samenleven.

Denkkader RDA

In zienswijzen van de RDA komen vaak begrippen als dierenwelzijn, intrinsieke waarde en natuurlijk gedrag voor. Definities van zulke begrippen hebben meerdere lagen waardoor makkelijk verwarring kan ontstaan. De Raad vindt consistentie en transparantie in besluitvorming belangrijk en wil ook in de eigen zienswijzen verwarring en onduidelijkheid

voorkomen. Met het opstellen van een 'denkkader RDA' geeft de Raad inzicht in de manier waarop hij begrippen definieert die vaak terugkomen in zienswijzen. Het forum bestaat uit: dr. F.L.B. Meijboom, prof.dr.ir. B. Kemp, ir. M. de Jong, drs. R.A. Tombrock en dr.ing. H. Hopster (voorzitter).

RDA internationaal

De RDA merkt dat de internationale component in het denken over dieren steeds belangrijker wordt. In een aantal zienswijzen benadrukt de Raad het belang van een level playing field in de internationale context. Een voorbeeld daarvan is de zienswijze 'Dierenwelzijn te koop!'. Daarom is een forum opgericht dat zich richt op de internationale omgeving van

het beleid over dieren. Dit forum kan een bijdrage leveren aan zienswijzen en voorstellen doen om de staats-secretaris van EZ te adviseren. Tenslotte kan vanuit dit forum het internationale netwerk van de Raad versterkt worden. De leden van het forum zijn: dr. S. A. Hertzberger, A.K. ten Have-Mellema, dr. M.C.Th. Scholten, prof.dr.ir. L. A. den Hartog, H.W.A. Swinkels en drs. R.A. Tombrock (voorzitter).

Foto: Novum

De Raad aan het werk

De werkwijze van de Raad

De adviesvragen waarover de Raad zich buigt komen vanuit het kabinet. Maar ook derden, bijvoorbeeld de leden van de Tweede Kamer, provincies, maatschappelijke organisaties en brancheorganisaties kunnen de RDA om een zienswijze vragen, al dan niet via de betrokken bewindspersoon.

De RDA bestaat uit vertegenwoordigers van de wetenschap, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Deze brede samenstelling zorgt ervoor dat de Raad multidisciplinaire vraagstukken kan behandelen en dat adviezen vanuit verschillende invalshoeken kunnen worden afgewogen. De leden worden op persoonlijke titel benoemd door de staatssecretaris van EZ en hebben zonder last of ruggenspraak zitting in de Raad. De RDA mag bestaan uit een voorzitter en ten hoogste 49 andere leden. Een verzoek om een advies van de RDA wordt getoetst aan de volgende criteria:

1. Heeft het vraagstuk betrekking op dierenaangelegenheden, in het bijzonder dierenwelzijn, diergezondheid en/of ethische vraagstukken?
2. Is de gevraagde expertise binnen of buiten het ministerie van Economische Zaken onvoldoende voorhanden of wil het ministerie een onafhankelijk langetermijnadvies?
3. Betreft het een adviesvraag waarvoor de minister een zeer brede vertegenwoordiging van het maatschappelijk krachtenveld nodig heeft?

Wordt aan alle criteria voldaan, dan kan de Raad besluiten het onderwerp in behandeling te nemen. Ter voorbereiding van een zienswijze wordt een zogenaamd forum ingesteld met een aantal betrokken leden. Indien nodig wordt dit forum uitgebreid met expertise van buiten de Raad.

Na bespreking in de Raad wordt een zogenaamde zienswijze over een bepaald vraagstuk uitgebracht. Alle zienswijzen van de Raad worden openbaar gemaakt, onder andere door publicatie op de website van de RDA. In 2016 is voor het eerst een verkorte zienswijze uitgebracht. In een periode van zes weken is gekeken naar de gevolgen voor dierenwelzijn en andere ethische aspecten van verschillende methoden voor het vangen en doden van vogels en hierover gerapporteerd.

De Raad in 2016

Foto: René Verlag

Per november van het verslagjaar werd Pauline Krikke benoemd tot voorzitter van de Raad voor Dierenaangelegenheden. Zij volgde de begin 2016 overleden Frauke Ohl op. Kort daarna, op 17 maart 2017, werd Pauline Krikke benoemd tot burgemeester van Den Haag. Omdat beide functies niet te combineren zijn, is de RDA in samenspraak met de staatssecretaris van

Economische Zaken opnieuw gestart met de wervingsprocedure.

In 2016 had de Raad ongeveer 35 leden. De Raad is in dat jaar twee keer bijeen geweest voor een vergadering; op 13 april en 9 november. De voorjaarsvergadering vond plaats in Kasteel Groeneveld te Baarn, in het najaar werd vergaderd in Kasteel Oud Poelgeest in Oegstgeest. De eerste vergadering werd bijgewoond door 21 leden, de tweede door 23.

In 2016 zijn 44 forumbijeenkomsten gehouden ter bespreking en voorbereiding van de diverse zienswijzen.

De Raad ontving in 2016 drie adviesaanvragen van de staatssecretaris van Economische Zaken, Martijn van Dam. In februari vroeg de bewindspersoon om een zienswijze over methoden voor het vangen en doden van vogels, in maart om een zienswijze over paardenmarkten en in juni om een advies over het voorkomen van ernstige hondenbeten bij mens en dier.

Met gevraagde zienswijzen behandelt de RDA onderwerpen die vaak al redelijk afgebakend zijn en de aandacht hebben van samenleving en politiek. Daarnaast heeft de RDA ook in 2016 op eigen initiatief onderwerpen ter hand genomen. Deze ongevraagde zienswijzen draaien vaak om onderwerpen die zich nog 'onder de radar' bevinden en minder afgebakend zijn. In 2016 is de Raad begonnen met het ontwikkelen van ongevraagde zienswijzen over het welzijn van vissen en de maatschappelijke vragen bij de groeiende grootschalige kweek van insecten. Bovendien wordt er sinds 2016 gewerkt aan het opstellen van een 'denkkader'. Hiermee geeft de Raad inzicht in de wijze waarop hij begrippen definieert die vaak voorkomen in zienswijzen, zoals dierenwelzijn en intrinsieke waarde.

RDA-leden en hun achtergrond

Naam

Expertise

Oriëntatie (Praktijk, Wetenschap en/of Beleid)

Prof.dr. J.J.M. van Alphen

Dierecologie

Wetenschap

Dr.ir. G.B.C. Backus

Landbouw en voedsel

Praktijk, Beleid

Dr. H.M.G. van Beers-Schreurs

Varkenshouderij; Diergeneesmiddelen

Wetenschap, Praktijk

W.T.A.A.G.M. van den Bergh

Financiering

Praktijk

Mr. A.G. Dijkhuis

Faunabeheer; Ruimtelijke ordening

Praktijk, Beleid

Prof. mr. A.A. Freriks

Dier & Recht; Omgevingsrecht

Wetenschap, Praktijk

Prof.dr. S. Haring

Filosofie en informatica

Wetenschap, Praktijk

Prof.dr.ir. L.A. den Hartog

Diervoeding & Agro industriële ketens

Wetenschap, Praktijk

A.L. ten Have Mellema

Varkenshouderij

Praktijk, Beleid

Prof.dr.ir. J.A.P. Heesterbeek

Gezondheidszorg Landbouwhuisdieren,

Dier in wetenschap en maatschappij

Wetenschap

Prof.dr. L.J. Hellebrekers

Diergeneeskunde; Gezelschapsdieren

Beleid, Wetenschap

Dr. S.A. Hertzberger

Retail

Praktijk, Beleid

J. E. Hesterman

Hobbydierhouderij

Praktijk

A.J.M. van Hoof

Melkveehouderij; Diergezondheid

Praktijk, Beleid

Dr.ing. H. Hopster

Dierenwelzijn

Wetenschap, Beleid

Prof.dr.ir. A. van Huis

Entomologie

Wetenschap

Ir. M. de Jong-Timmerman

Dierenbescherming

Beleid

J.Th. de Jongh

Gezelschapsdieren (beroepsmatig)

Beleid

Drs. J. Kaandorp

Dierentuindieren

Wetenschap, Praktijk, Beleid

Prof.dr.ir. B. Kemp

Dierfysiologie, diergedrag en dierhouderij

Wetenschap

Prof.dr. F. van Knapen

Veterinaire volksgezondheid

Wetenschap, Beleid

Prof.dr. P.A. Koolmees

Geschiedenis van de diergeneeskunde

Wetenschap

Prof.dr. M.P.G. Koopmans

Virologie

Wetenschap

Pauline Krikke

voorzitter vanaf 1 november

Dr. F.L.B. Meijboom

(dier)Ethiek

Wetenschap

Prof.dr. F. Ohl, voorzitter

†28 januari 2016

Gedragbiologie, dierenwelzijn

Wetenschap

Ir. F.C. van der Schans

Landbouw en milieu

Wetenschap, Beleid

Dr. M.C.Th. Scholten

Aquacultuur en visserij, onderzoekstrategie

Wetenschap en Beleid

Prof.dr. Y.H. Schukken MBA

Diergezondheid

Wetenschap

Prof.dr. M.M. Sloet van Oldruitenborgh-

Oosterbaan

Paardenshouderij, paardengeneeskunde

Wetenschap, Beleid, Praktijk

Prof.dr. J.A. Stegeman

Gezondheidszorg landbouwhuisdieren

Wetenschap

Ir. M.H.A. Steverink

Biologische veehouderij, ketenmanagement

Praktijk, Beleid

H.W.A. Swinkels

Vleeskalverhouderij

Praktijk, Beleid

Dr.ir. J.W.G.M. Swinkels

Duurzame veehouderijketens

Beleid, Praktijk

Prof.dr.ir. C.J.A.M. Termeer

Bestuurskunde

Wetenschap, Beleid

Drs. R.A. Tombrock

Dierenbescherming & dierenwelzijn internationaal

Beleid

Prof.dr.ir. J.C.M. van Trijp

Marktkunde, consumentengedrag

Wetenschap

Drs. H.M. van Veen

Dierenbescherming; keurmerken

Beleid, Praktijk

P.J. Vingerling

Ketenmanagement

Praktijk

Eervol ontslagen als raadslid

Prof.dr. J.A. Stegeman

P.J. Vingerling

Personeel en organisatie

Personele bezetting

Het RDA-team ondersteunt de Raads- en forumwerkzaamheden, is het dagelijkse aanspreekpunt en bestaat uit:

- ir. M.H.W. Schakenraad, secretaris RDA
- A.A. van der Togt, bureau-assistent
- P.A. van Bladeren, managementondersteuner, werkzaam vanaf 19 mei 2016
- R.L. van Oudheusden MSc, adjunct-secretaris (Denkkader RDA, Samenhang natuur-dierbeleid, Zwerfkatten, Vang- en dodingsmiddelen vogels, Raad van Kinderen)
- dr.ir. M.A. van der Gaag, adjunct-secretaris (Paardenmarkten in Nederland en Welzijn van vissen), werkzaam vanaf 13 juni 2016
- drs. E.E.C. van Wijk (Dierenwelzijn te koop!)
- dr. B.B. Houx (Maatschappelijke aspecten van insecten en andere ongewervelden als productiedier), werkzaam vanaf 13 juni 2016
- drs. ir. G.H.M. Vosseveld (Hondenbeten aan de kaak gesteld), werkzaam vanaf 5 september 2016

De volgende medewerkers verlieten het RDA Team:

Juliska Petronella, financieel medewerker, per 1 april 2016;
Tosca Ploegaert, adjunct-secretaris, per 13 oktober 2016;
Maartje Oonk, adjunct-secretaris, per 1 november 2016.

In 2016 heeft de RDA de volgende stagiaires begeleid:

- Daniëlle Hartman liep voor haar minor Bestuur & Beleid (master Diergeneeskunde) van 1 januari tot 1 mei 2016 stage bij de RDA. Het rapport dat ze naar aanleiding hiervan schreef vraagt aandacht voor bijtincidenten bij honden en gaat in op de versterking van de rol van de dierenarts(praktijk) bij het verminderen van het aantal bijtincidenten. Het rapport is te vinden op de site van de RDA.
- Anouk Mast liep in het kader van haar master Diergeneeskunde (specialisatie Gezondheidszorg) Paard van 1 mei tot 1 augustus 2016 stage bij de RDA. Voor de zienswijze 'Paardenmarkten in Nederland' voerde ze een deskstudie uit en sprak ze met diverse stakeholders. Het resultaat is opgenomen in de zienswijze 'Paardenmarkten in Nederland – Man en Paard noemen'.
- Rimke van Nesselrooij liep voor haar minor Bestuur & Beleid (Master Gezondheidszorg Landbouwhuisdieren) van 1 juni tot 1 november stage bij de RDA. Rimke heeft een van de aanbevelingen van de RDA-zienswijze 'Antibiotocabeleid in de veehouderij' verder uitgewerkt. Hiervoor heeft ze mensen met verschillende achtergronden geïnterviewd. Haar bevindingen heeft ze verwerkt in haar stageverslag dat te vinden is op de site van de RDA.

Foto: Nationale Beeldbank

